

DVE KNIHY HISTORICKEJ „GRAMATIKY“ ČEŠTINY

ORTHOGRAPHIA BOHEMICA. Ed. Kateřina Voleková. Český překlad Ondřej Koupil. Anglický překlad Marcela Koupilová a David Livingstone. Praha: Akropolis 2019. 196 s. ISBN 978-80-7470-234-1

OPTÁT, Beneš – GZEL, Petr – PHILOMATES, Václav: *GRAMATIKA ČESKÁ* (1533). Ed. Ondřej Koupil. Praha: Akropolis 2019. 134 s. ISBN 978-80-7470-232-7

Česká gramatografia sa roku 2019 dočkala dvoch vzácných prírastkov v podobe súbežne vydannej kritickej edície ranej jazykovej reflexie češtiny, tzv. *Orthographia Bohemica* zo začiatku 15. storočia a kritickej edície s dôrazom na typografickú stránku textu tzv. náměšťskej mluvnice – *Gramatika česká* z roku 1533. Oba spisy predstavujú medzník v jazykovej reflexii živých slovanských jazykov, zvlášť *Orthographia Bohemica* sa zaraďuje na popredné miesta aj v rámci Európy. Nedajú sa však nazvať gramatikami v pravom význame slova. Predstavujú skôr čiastočný opis určitej stránky jazyka, resp. odporúčania autorov formou akejsi didaktickej pomôcky či príručky pre ortograficky zodpovedajúce a efektívne zaznamenané ručné písanie alebo tlač. Náměšťská mluvnica mala slúžiť aj ako pomôcka pri biblickom preklade. Oba spisy ukazujú, ako bolo v období neskorého stredoveku a humanizmu premýšľanie o jazyku prepojené s náboženským svetom, náboženskými textami, liturgiou či prekladmi Svätého písma. Popredné miesto pritom zaujímal ortografia. Kritické edície vyšli vo vydavateľstve Akropolis z iniciatívy Ondřeja Koupila (Ústav pro jazyk český AV ČR), ktorý už predtým editoval gramatiky českých jezuitov Jana Drachovia a Mateja Steyera (Koupil, 2012) a gramatiku Matouša Philonoma z obdobia humanizmu (Koupil, 2003). Ostatné edície tak v chronologicky obrátenom poriadku dopĺňajú rad moderných vydaní historických českých gramatík a interpretujú ich aparátom súčasnej jazykovedy a na základe poznatkov o dobovej spoločnosti. Stoja teda vedľa seba mimo historického či náboženského kontextu, v akom sa v minulosti často interpretovali. Obe edície v dôslednej miere reflektujú aj význam grafickej podoby originálu.

1. „Když se žena směje a řehťá kůň, třeba v hi hi hi hi hi...“

Edícia stredovekého traktátu so sekundárne priradeným názvom *Orthographia Bohemica* (OB) predstavuje vzácny počín aj z hľadiska celkového prístupu k tejto osobitej jazykovej pamiatke. Editorka a špecialistka na starú češtinu Kateřina Voleková zahrnula do edície prvej historickej rozpravy o fonetike živého slovanského jazyka oba rukopisy dochované ako pramene k už neexistujúcemu originálu traktátu o ortografii češtiny zo začiatku 15. storočia. Samotná ortografická reflexia starej češtiny sa dochovala bez názvu iba v opise, ktorý našiel roku 1826 v archíve v Třeboni František Palacký. Opisoval ho pravdepodobne pre vlastnú potrebu učiteľ a kňaz Kříž z Telče, vďaka ktorého zánieteniu sa zachovalo viacero staročeských pamiatok. Druhú stopu k originálu nám poskytujú stručné výpisky v *Kapitulnom rukopi-*

se – v konvolúte obsahovo nesúvisiacich textov z náboženskej praxe približne z polovice 15. storočia. Edícia teda poskytuje podrobný rozbor pamiatok spolu s ich faksimile – *Třeboňského* aj *Kapitulného rukopisu* s latinskou zrkadlovou transkripciou. OB z třeboňského opisu obsahuje ešte diplomatický latinský prepis a zrkadlový, stĺpcovo zalomený paralelný preklad do češtiny a angličtiny. Zatiaľ čo Křížov opis zaberá 15 fôlií s pripojenou hebrejskou abecedou, stručné výpisky z traktátu sú zaznamenané len na dvoch fôliách. Publikácia je teda cenná nielen z obsahového hľadiska, ale poskytuje aj netradičný pohľad na poznámky stredovekého človeka.

Úvodná časť edície obsahuje podrobnú štúdiu editorky K. Volekovej venovanú štruktúre, obsahu, autorstvu OB a ďalšiemu použitiu ortografických pravidiel, ktoré OB zavádza. Nasleduje rozbor *Třeboňského* aj *Kapitulného rukopisu* od paleografa a kodikológa Michala Dragouna. Publikácia je vybavená podrobnou bibliografiou, edičnou poznámkou a vysvetlením značiek, ktoré si vyžadovala latinská transkripčia aj latinský diplomatický prepis rukopisu. Úvodná časť je preložená do angličtiny rovnako aj text *Třeboňského rukopisu* OB. Edícia stredovekých spisov tak nabrala na objeme, je však plne dostupná zahraničnému čitateľovi. Na záver publikácie sú umiestnené registre – register staročeských príkladových slov s výkladom hesla podľa chronologického poradia v rukopise, register všetkých príkladových slov a vykladaných litier v abecednom poriadku rozdelený podľa jazykov (čeština, cirkevná slovančina, hebrejčina, latinčina, maďarčina, nemčina, pračeština, gréčtina) a register osôb.

Predkladaná publikácia nepredstavuje prvú edíciu spisu, ešte roku 1857 OB z *Třeboňského rukopisu* vydal Alois Vojtěch Šembera s dôrazom na predpokladané autorstvo Jana Husa a opätovne roku 1968 Johann Schröpfer. *Kapitulnému rukopisu* s excerptmi venoval pozornosť roku 1927 Václav Flajšhans a roku 1982 ho bližšie určila Anežka Vidmanová. Úvodná štúdia sa snaží podať celkový pohľad na OB v historickom kontexte, pričom sa zameriava aj na mýty spojené s týmto spisom, ako napr. termín „nabodeničko“ pre bodku označujúcu palatalizáciu (v skutočnosti pochádza z doslovu *Biblie šafhauskej*), jednoznačné Husovo autorstvo (dosiaľ s úplnosťou nepreukázané) či chápanie hebrejskej abecedy ako súčasti spisu (sekundárne dopísaná na koniec pamiatky).

Štruktúru OB tvorí na úvod akrostichická abeceda pochádzajúca z autentických spisov J. Husa s uvedenými príkladmi slov (podobne ako napr. abeceda staroslovienciny; editorka uvádza rôzne čítania z variantných rukopisov abecedy), nasleduje latinskojazyčná rozprava v rozsahu 21 oddielov, potom príklady českých textov (Otčenáš, Zdravas, Vyznanie viery) a napokon spis uzatvára doslov v češtine, ktorý vyzýva čitateľov, aby používali navrhované pravidlá. Z týchto pravidiel sa na záver zdôrazňuje najmä odstránenie zložiek („spřežek“), rozlišovanie medzi <i> a <y> a písanie jednoduchého <v> pred vokálmi. Zásadami ortografie v uvedenom spise sa však neriadil ani sám Kříž, a tak jeho nedôslednosť v používaní diakritiky sťažuje celkový prístup k rekonštrukcii originálu, zvlášť pri literách s čiarkou (dlžňom). Napríklad aj fonémy /c/ a /č/ zapisuje nesystematicky grafémami <c>, <č> a <cz>.

Spis sa obracia k žiakom, predpokladáme teda jeho pôvodný didaktický účel („*chlapci by ho lehceji přečetli; žák by totiž při slabikování nekotkal*“). Je písaný v „ich“-forme, teda najčastejšie, keď autor hovorí o svojom postupe („*přenechávám příklady žákům*“ alebo „*přeložil jsem*“, „*jsem položil c s h a nazval jsem tu literu che a nechtěl jsem dosazovat novou*“). Zámer spisu nabáda k dobrému zvládnutiu češtiny („*Kdo tedy chce dobře mluvit česky, ten...*“), čo sa ešte väčšmi prejavuje v apelatívnom zhrnujúcom dodatku („*Takovým způsobem se,*

Čechové, uče psát, a nechcete-li zachovávat tohle všechno, rozlišujte aspoň i a y.“). V celom spise sa však autor snaží byť stručný, čo dokladuje prenechaním niektorých príkladov na čitateľa alebo komentármi „aby to bylo kratší...“.

Autor OB si všíma, že čeština má slabikotvorné /t/; rozlišuje písanie <i>, <y>; všíma si, že fonémy /v/, /u/ používajú tri grafémy <u>, <v>, <w> a diferencuje ich pozičný rozdiel; reflektuje grafému <g>, ktorou sa zapisovalo /j/, a navrhuje, aby sa zaviedla aj v pozícii pred zadným vokálom /a/ (miesto *Ian* navrhuje písať *gan*), pre rozšírenosť zápisu však zo svojho zámeru upúšťa. Tento ohľad na úzus vidíme na viacerých miestach, napríklad keď nechce zložku <ch> nahrádzať novou literou „protože by bylo obtížné učit se to a měnit knihy“. Pri gramatických termínoch uvádza české ekvivalenty, napr. *hlasuplod* (samohláska), *spoluvznie* (spoluhláska), *čtena* (písmeno) – okrem posledného uvedeného sa však historicky neuplatnili. Reforma navrhovaná v OB by sa dala definovať ako snaha zapísať každú hlásku jedným písmenom.

Autor OB uvádza české hlásky, opisuje ich artikuláciu, pozične ich rozlišuje, navrhuje a odôvodňuje zmenu zápisu, svoje rozhodnutie dokladá aj príkladmi z iných jazykov. Traktát sa dá chápať aj ako akási pomyselná konfrontácia s latinským pravopisom, keď sa pravopis alebo výslovnosť hlásky definuje ako „contra Latinorum“ alebo „more Latinorum“. Autor v úvode konštatuje, že „latinské litery nestačí“, a to ani „Řekům, Židům a Nemcům...“. Uvádzajú sa príklady z latinčiny, nemčiny, hebrejčiny, gréčtiny, maďarčiny, cirkevnej slovančiny (resp. chorvátčiny – vzhľadom na možný vplyv chorvátskych mníchov v pražskom kláštore Emauzy), autor ovládal aj reálie z poľštiny („leďa kdyby někdo mluvil po způsobu Poláků“), uvedomuje si rozdielnosť moravčiny („to se vyskytuje zvlášť u Moravanů“). Spis je teda orientovaný aj na komparáciu jazykov. V OB nájdeme dobovú ľudovú etymológiu, napr. odvodzovanie *Bohemus* od slova *boh*. Toto národné sebauvedomenie je zreteľné aj v príkladových slovách (*čech*, *čechu*) a nesie sa celým spisom („kdyby je někdo říkal s vokálem a slyšeli ho Češi, nepochybně by se mu smáli, že je tak říká“). Narážky na pôvod češtiny z cirkevnej slovančiny stotožňovanej s chorvátčinou nachádzame aj pri interpretácii /g/: „Podobně když chtějí mít v mluvení něco společného se svými otci Slovany, řeknou gus gubi guby, tj. hus hubi huby; tak totiž Češi kdysi mluvili. Proto se matka svatého Václava jmenovala Dragomirz – teď se to vyslovuje drahomirz. A kdysi Češi říkali bog a podle toho byl pojmenován Bogemus. Ale teď říkají boh, a proto se říká Bohemus. Podobně se kdysi říkalo p(r)a ga, ale teď se český říká Praha.“ OB je teda zaujímavým materiálom aj z hľadiska dobových reálií a reflexie českého jazyka.

Príkladové slová predstavujú takisto objekt osobitej pozornosti. Sú často z prostredia biblických reálií, práve na tomto materiáli sa, pochopiteľne, uvádza hebrejčina (*Og*, *Magog*, *Golias*). Zaujme uvádzanie vlastných mien (*Ian*, *Burian*, *filip*, *Mikšik*, *Michael*, *Allexik*, *Maňa*), hoci sa nedodržuje jednotná kapitalizácia. V príkladových slovách nájdeme aj inak v korpuse starej češtiny nedokladované jednotky, ako napr. citoslovce *tuk*, *fi*, *buch*, *kých*, *chrst* či jednoslabičné slová *leh*, *mih*. Pre dnešného čitateľa môžu pôsobiť úsmevne niektoré príkladové vety (dostali sa aj na obal publikácie), slovné hračky alebo opis artikulácie ako v prípade /h/: „in risu mulieris et hinitu equi ut in hi hi hi hi hi“ vo vynikajúcom preklade O. Koupila „když se žena směje a řehťá kůň, třeba v hi hi hi hi hi“.

Zavádzaný diakritický pravopis sa objavuje sporadicky od druhej polovice 14. storočia, v 15. storočí ho nájdeme napríklad v zborníku pozostávajúcom z opisu Husových diel od

Žigmunda z Domažlic (1414) či v *Biblii boskovickej* (1421 – 1425). Niektorí pisári však používali naďalej zložkový pravopis a s najväčšími ťažkosťami bolo prijímané značenie samohláskovej dĺžky. Hoci zložky spolu s písárskymi skratkami značne šetrili priestor i materiál, v bohemikálnych rukopisoch nachádzame najčastejšie zmiešaný prístup, pomer zložiek voči grafémam kolíše v závislosti od pisára. Spis okrem toho uvádza aj použitie zdôrazňovacích znamienok nad literami. Čo sa týka medzinárodného presahu, rukopis biblie v maďarčine z 15. storočia, tzv. *Huszita biblia*, používa na značenie palatál /d'/, /t'/, /n'/ práve bodku (mäkčeň) nad písmenom, ako ho prezentuje OB. Roku 1440 sa v poľskom prostredí objavuje traktát *Parkoszowica* o poľskej ortografii, ktorý obsahuje rovnaké pasáže ako OB, avšak diakritiku neprijíma. Samotná diakritika či už v podobe značenia kvantity hlások, či palatalizácie však našla uplatnenie v grafickom značení ďalších jazykov.

OB nám teda podáva akúsi dobovú „fotografiu“, záznam o myslení o českom jazyku a jeho efektívnom zaznamenaní.

2. „... tiech slow nenij potřebij jako pátého kola v wozu.“

Podobne ako v prípade edície spisu *Orthographia Bohemica* ani kritická edícia *Gramatiky české* (GČ) z roku 1533 nepredstavuje prvý počin svojho druhu. Kritickú edíciu najstaršej gramatiky živého slovanského jazyka vydal už roku 1974 Gerd Freidhof v edičnom rade *Specimina philologiae Slavicae*. Edícia Ondřeja Koupila však zachytáva text s dôrazom na jeho typografickú podobu a dopĺňa ho podrobným komentárom. Ukazuje, že dobové premýšľanie o jazyku a jeho uvedenie do praxe sa tesne spájalo nielen s oblasťou náboženstva, ale aj s tlačiarenskými a sadzačskými intenciami. Publikácia tak podľa slov editora dopĺňa v predošlých rokoch vydané edície veľkých míľnikov českej jazykovej histórie 16. storočia – *Biblie kralické* a *Hájkovej Kroniky české*.

Vydanie GČ pozostáva z dvoch úvodných štúdií od O. Koupila (história, autori a jazykové osobitosti GČ) a Petra Voita (organizačný a ideový rámec GČ, typografická podoba a ďalší vývin), preložených tiež do nemeckého jazyka. Nasleduje editovaný text GČ, register osôb, register biblických miest citovaných v GČ in margine a register slov vysvetľovaných v GČ, na záver je umiestnená edičná poznámka. Samotný jazykový spis z obdobia humanizmu sa delí na časť venovanú ortografii („*orthographia przedkem*“) a etymológii („*etymologia potom*“). Je tesne spätý s prácou na *Novom zákone* vydanom v rovnakom roku a predstavuje skôr doklad o dobovej reflexii češtiny a rady pri prekladaní Svätého písma. Edícia zachytáva do značnej miery typografické osobitosti originálu, aj čo sa týka grafického zalomenia či použitia litier (napríklad ostré „f“ či jednobrušková a dvojbrušková graféma pre /b/)¹. To sa prejavuje aj v mnohých dômyselných detailoch, napríklad v spojenej graféme <št>. Z konkrétnych typov písma grafický švabach nahrádza edícia polotučným rezom, antikvu normálnym rezom a titulkovú textúru zastupuje podčiarknutý polotučný rez. Jazyková až hravá dômyselnosť editora sa prejavila aj v dobovom grafickom zobrazení písmena „č“ na chrbte knižky. Rovnaká litera „č“ sa nachádza aj na chrbte OB. Obe publikácie postavené vedľa seba tak vytvárajú na svojich chrbtoch opäť plnú formu tejto litery.

Z úvodnej štúdie bohemistu a historika knižnej kultúry P. Voita sa dozvedáme o osobitosti tlačiarne v Náměšti nad Oslavou, ktorá predstavovala skôr akúsi súkromnú, „amatérsku“

¹ Spomínané grafické osobitosti v tejto recenzii pri citáciách neuvádžame.

tlačiareň, svojpomocne získavajúcu písmená. Z nej vychádzajúce diela sa teda odlišovali od štandardného postupu českých a moravských tlačiarov. P. Voit rozoberá jednotlivé použité litery a písma (vyznačovacia textúra, rôzne druhy švabachu a antikvy), podáva podrobný pohľad na typografický rozmer publikácie a snaží sa aj na jeho základe rekonštruovať dobovú realitu práce s jazykom a textom. Sadzači použili rôzne písma na vyjadrenie štylovej inakosti, použili menšie typy písem kvôli kompaktnejšiemu rozmeru knižky. V GČ získali miniskuly v antikve po prvýkrát v Českých zemiach diakritické znamienka, hoci ani v samotných pasážach o ortografii neboli na všetkých miestach aplikované nové pravidlá (*malee* miesto *malé*). Inovativnosť náměštských sadzačov spočívala práve v použití antikvy ako vyznačovacieho písma.

O. Koupil zas podáva v úvodnej štúdii pohľad na celkový kontext a inšpiračné zdroje GČ. Jej špecifikum predstavuje už aj miesto vzniku vzdialené od centier kráľovstva a status autorov, ktorí nepatrili k českej intelektuálnej elite. GČ vznikala v procese práce na *Novom zákone* z roku 1533, ktorý sa snaží reflektovať filologicky zaujatú kultiváciu textu Svätého písma zavádzanú Erazmom Rotterdamským a Laurentiom Vallom. Prekladatelia sa snažili vniesť do textu „humanistický étos a cit pre jazykový a ortografický detail“ a tlačiarensky napodobniť vzor. Ide teda o akýsi „biblický humanizmus“ (Dittmann – Just, 2016) – prístup k textu motivovaný ani nie tak cirkevnou príslušnosťou, ale vzdelaneckým svetom celej humanistickej Európy. Prepojenie s náboženskou sférou je však nepopierateľné, keďže jazykovedné a typografické pozorovania vznikli počas práce na biblickom preklade do češtiny a napríklad aj dodatok na konci príručky uvádza výklad a skloňovanie mien *Iesus*, *Moses* a *Christianus*.

Editor vysvetľuje, že názov „Gramatika česká“ je v zmysle, ako ho chápeme dnes, nepresný. Nejde o gramatiku ako takú, ale o spoločné vydanie dvoch knižiek – príručky ortografie (B. Optát, P. Gzel) a tzv. etymológie (V. Philomates), teda akejsi zbierky poznámok a kritických reflexií jazykových jednotlivostí s časťami odkazmi na preklady Svätého písma. Aj atribút „český“ tu skôr poukazuje na teritoriálne a tematické vymedzenie, a nie na gramatiku českého jazyka. Nasleduje stručná charakteristika autorov, ktorí sa dostali do Náměšti ako vychovávatelia synov miestneho aristokrata, pričom ich spája pedagogické a didaktické zameranie, napr. B. Optát a V. Philomates boli autormi publikácií hudobného zamerania.

V texte GČ sa plynulo prelína latinčina a čeština. Tým, že GČ vzniká na periférii, dostávajú sa do nej prvky hovorovej češtiny, napríklad formy DatPl o-kmeňov a jo-kmeňov (*slovom*) či koncovka imperatívu 1. os. pl na *-íjme*. Autori používajú aj duál (*dvě liteře*), hoci Philomates jeho použitie kritizuje. Zaujímavosť pôsobí najmä časť V. Philomatesa, ktorý sa vymedzuje voči predchádzajúcim biblickým prekladom. Usiluje sa o modernizáciu jazyka, kritizuje napr. používanie pomocných slovies v 3. os. zloženého minulého času (*jest*, *jsou*), ktoré akoby personifikovali agens deja: „*všecko ten jakýs Jest učinil*“. Philomates píše o jazykových javoch s dobovo príznačným zaniatením: „*i ty dvě slova Gest a Gsau, kteréžto neslušně a zbytečně až do tesknosti a ošklivosti kladeny bývaly...*“

GČ už zo svojho podnadpisu prezrádza orientáciu na jazyk v písanej i hovorenej forme, ako aj na jazyk prekladu sakrálnych textov. Predstavuje súbor ortografických, fonetických a morfológických rád, špecifikovaných už na titulnej strane: „*Ktožkoli žádáss česky rádně čijstí² psáti: y z latjiny chcess vykládati Máss tyto znova vydané s pilnostij knijžky přečijsti.*“

² „ij“ predstavuje grafickú podobu zdvojeného j. *joty*.

Dielo je venované mecenášovi autorov pánovi Václavovi z Lomnice. Už v úvode sa spomína, že vzniklo počas práce na preklade *Nového zákona* a chce, aby sa aj čitatelia ako „*Tymotheus a ona dobrá Zuzana*“ vzdelávali v Svätom písme.

Ortografická časť uvádza celú abecedu, pre vokály ponúka český názov *hlasyté* a pre konsonanty *spoluzvučné*. Pri výklade jednotlivých hlások sa dozvedáme mimovoľne aj informácie o dobovej podobe jazyka, napríklad o praktickom zmiznutí diftongov /uo/ a /ie/, ktoré sa zaznamenávali už len graficky. Na príkladové slová či frázy slúži lexika s teologickým presahom, napr. významový rozdiel medzi *swatost* a *swátost*, príklady vlastných mien *Dawid, gabriel, golias, Raphael, Iakub* alebo sekvencií *Ržekl pán pánu mému*. Podobne ako v OB aj v GČ sa opisuje artikulácia hlások pripodobnením k zvukom, napr. /c/ – „*yako kdy by dal znamenij mlčeníj*“ alebo /s/ – „*yako hauser tence sypij*“. Nachádzame však príklady aj mimo náboženskej sféry, napríklad slovné hry: „*Ryby w swé rychlosti řijdice při kři dlauho se držij*.“ Spis sa venuje aj abreviátúram a interpunkčným znamienkam.

Etymologická časť V. Philomatesa obsahuje rozsiahly, citovo zafarbený úvod s odkazom na autority, napr. Laurentia Vallu, ktorý pôsobil proti tým, čo „*yazyk swau blekotnostij hanebně zprznili*“. V lesku humanistického vzdelania Philomates kritizuje používanie stredovekej „*kuchynskej*“ latinčiny a nabáda na dodržanie jej čistej formy. Vo vzťahu k českému jazyku je však za modernizačný prístup.

Philomates sa ukazuje ako znalec predchádzajúcich vydaní českého biblického prekladu. Tlačiarov spomína ako tých, čo „*Cžeskú biblij imprymowali*“. Práve na základe nazbieraných dokladov navrhuje nové prekladateľské riešenia s presahom do gramatiky. Rozoberá tak jednotlivé slovné druhy a kategórie, pri ktorých napríklad kritizuje genitívne väzby (*král židowský* namiesto *král židůw, syn božij* namiesto *syn boha, král nad králi* namiesto *král králů*), poukazuje na špecifiká hebrejských a latinských väzieb. Pri akuzatívne kritizuje použitie bezpredložkovej slovesnej väzby *prosý chléb* a navrhuje *prosí za chléb*, ktorá sa vyskytla už v starších biblických prekladoch. Z konkrétnych návrhov Philomates navrhuje graficky odlišovať AccSg (*dobrů*) od InstSg (*dobrou*) ženského rodu. Pri ďalších slovných druhoch sa venuje kritike archaizmov, za ktoré považuje napríklad duálové formy, pomocné slovesá 3. osoby v zloženom préterite, preklad latinského opisného záporného imperatívu „*noli, nolite*“ formou českého pomocného slovesa. Odsudzuje ich opäť svojským spôsobom: „*tiech slow nenij potřebij yako pátěho kola v wozu*.“ Navrhuje používať iteratívne slovesá namiesto staročeského imperfekta, uvedomuje si však, že na niektorých miestach by bolo použitie iteratívnej formy neúnosné, napr. *stabat Ihesus* navrhuje prekladať *stál Jezus*, a nie *stáwal*. Ďalej zdôvodňuje použitie príkloniek -ž a -ť. Pri slovesách upozorňuje, že čeština používa na rozdiel od latinčiny prechodník aj prechodníkové adjektívum, teda *dicens* sa môže prekladať ako *řka* i *řkucy*. Rozoberá tvary ostatných participií, napr. ptp. futúra navrhuje prekladať pomocou slovesa *miti*: „*Que facturus est deus ostendit*“ – „*Co má Bůh učiniti okázal*.“ Ďalšiu prepojenosť nielen na Sväté písmo, ale aj na liturgickú prax ukazuje aj výklad neohybých slovných druhov. Napríklad pri spojkke *enim* pri konsekrčných slovách „*hic est enim sanguis meus novi testamenti*“. Philomates kritizuje v predchádzajúcich biblických prekladoch formu *zagiste* a navrhuje ju nahradiť *neb*: „*Nebo tato gest krew má nowé umluwy*.“ Philomates tu „*enim*“ chápe ako „*coniunctio causalis*“ a Kristova výpoveď podľa neho odôvodňuje potrebu prijímania. Ďalej sa Philomates venuje variabilite prekladu častíc, spojok a predložiek, navrhuje aj prekladateľské riešenia citosloviec použitých v *Biblii*.

Spis sa obracia na čitateľa s dôrazom na povinnosť: „*máš používať...*“. Uvádza najprv príklad rozoberaného javu, na ktorý nadväzuje pravidlo a obrátenie sa na čitateľa: „*Také wě-d'eti máss...*“. Na záver je uvedený výklad významu a skloňovania troch mien: *Iesus, Moses* a *Christianus*. Spis sa končí príznačne slovom *Amen* – jeho významom ako adverbia aj častice a funkciou. Nadväzuje na to posledná veta mluvnice: „*Protož řijkeyme Samému Bohu čest a sláwa nawěky wěkůw AMEN.*“ Nasleduje kolofón a dátácia.

GČ bola použitá ešte pri vydaní kombinovanej ortograficko-aritmetickej učebnice *Isagogicon* roku 1535. Ďalšieho vydania sa dočkala roku 1543 v Norimbergu pod vedením nakladateľa M. Kníhařa, opätovne bola vydaná roku 1588 a ešte roku 1643. Spomína sa aj v predhovore k *Melantrichovej biblii* z roku 1549. Z typografických prvkov, ktoré GČ uvádza, sa ujalo napríklad oddelené písanie predložiek. Oddelené písanie slovesných záporiek, naopak, do dnešného jazyka nepreniklo.

Publikáciu uzatvára edičná poznámka vysvetľujúca snahu o maximálne možné zachovanie podoby originálu.

Hoci obe súbežne vydané publikácie z vydavateľstva Akropolis od seba na časovej osi delí vyše storočie a medzi nimi sa nachádza hranica vzniku kníhtlače či kultúrna hranica stredovekého a humanistického sveta, predsa majú spoločné črty. Ani opisovateľ OB, ani sadzači GČ nedodržiavali pravidiel uvádzaných v príručke presne. Obe „gramatiky“ sú poznačené podmienkami vzniku (periféria v Náměšti nad Oslavou) či dochovania (opis rukopisu). Obe kritické edície sa snažia odzrkadliť aj grafickú podobu originálu buď prostredníctvom faksimilného vydania, alebo pomocou typografických možností súčasnej knižnej grafiky. Tento dôraz na bibliografickú podobu spisov dokladá okrem úvodných štúdií editorov aj prítomnosť štúdií od odborníkov z oblasti paleografie a typografie. Ako odkaz na pôvodnú grafickú podobu obsahujú obálky oboch publikácií úryvok z rukopisu („*fuka wietr fuk weliky*“) a humanistickej typografie („*orthographia przedkem etymologia potom*“). Významný editorský počin Ondřeja Koupila a Kateřiny Volekovéj dopĺňa medzeru v súčasnom poznaní najstarších reflexií českého jazyka a podrobnou editorskou prácou predstavuje príklad, ako pristupovať k historickým gramatikám. Veď jazykové pamiatky sú síce výsledkom svojej epochy, no zároveň svoju epochu aj aktívne utvárali.

Bibliografia

DITTMANN, Robert – JUST, Jiří (Eds.): *Biblical humanism in Bohemia and Moravia in the 16th century*. Turnhout: Brepols, 2016. 329 s.

KOUPIL, Ondřej (Ed.): *Grammatica Bohemica, Gramatika česká*. Knížka slov českých vyložených. Praha: KLP – Koniasch Latin Press, 2003. 138 s.

KOUPIL, Ondřej (Ed.): *Jezuité Drachovius a Steyer. Gramatiky češtiny*. Praha: KLP – Koniasch Latin Press, 2012. 409 s.

VIDMANOVÁ, Anežka: Ke spisku *Orthographia Bohemica*. In: *Listy filologické*, 1982, roč. 105, č. 2, s. 75 – 89.

Katarína Džunková
Filozofická fakulta Univerzity Karlovej
Praha